

TANTERVI ANARCHIA FELE

Az 1985. évi I. törvény 24. paragrafusa alapján több gimnázium és néhány általános iskola struktúrárt váltott, és áttért a hat-, illetve nyolcosztályos képzési rendszerre. Tették ezt a tanári munka új perspektívái; az iskola egyéni arculatúvá tételének; mélyebb ismeretadás biztosításának; a nemzetközi érettségi lehetőségének; a KFA (Közüktatásfejlesztési Alap) és egyéb alapítványi pályázatok útján (a struktúraváltás okán) anyagi forrásokhoz jutás; anyagi előnyök az életbelépő normatív támogatás révén; a csökkenő tanulólétszám következtében fellépő egzisztenciális helyi problémák átmeneti megoldásának reményében.

A „forradalminak” ható hagyományos nyolcosztályos képzésre áttérést elsőként a budapesti Németh László (volt Kilián György) Gimnázium valósította meg az 1989/90-es tanévtől egy tanulócsoporttal, humán és reál tagozattal, egyedi tanterv alapján. Ugyancsak elsőként indította útjára Mosonmagyaróvárott az első hatosztályos gimnáziumi osztályt a Kossuth Lajos Gimnázium az 1989/90-es tanévben, szintén egyedi tanterv alapján.

Sok évi előkészület után (egységes középiskola megteremtésére irányuló szegedi kísérletben vettek részt alkotó módon, kísérletvezető dr. Ágoston György professzor volt) a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium; majd a budapesti ELTE Radnóti Miklós Gimnázium és gyakorló iskola követte példájukat 2+4+2-es rendszerrel 1990/91. szeptemberétől, egyedi tantervekkel, programokkal.

Tovább gazdagította az úttörők sorát az *Oktatáskutató Intézet* munkatársa, *Ördögh Erzsébet* és munkacsoportja. Létrehozták a budapesti IX. ker. Toronyház utcai Általános Iskolában az Újreál Iskolát, ez hatosztályos középiskola, 22 közismereti órával és 8 óra választható gyakorlati képzéssel, egyedi tanterv alapján. Részben az alapító iskolákat követve, részben újabb egyedi programok, tantervek alapján kapott több gimnázium és néhány általános iskola engedélyt a struktúraváltásra.

Az első struktúraváltó iskolák országos tanácskozásán, 1993. tavaszán, Szolnokon, mintegy 130 hat- és nyolcosztályos iskola vett részt. Ma számuk 170 körül van. A struktúraváltó iskolák zöme önkormányzati fenntartású, kb. 1/4-e egyházi, alapítványi, illetve magániskola. Az oktatási törvények (1/1985., és 79/1993.) kimondják, hogy hazánkban a tankötelezettség 16 éves korig tart. A szakképzés 16 éves korban kezdődik. E két jogszabály a tanulók zömének pályaválasztását 16 éves korra tolja ki. A struktúraváltó iskolák viszont előbbre hozzák a tanulók pályaválasztását 10 illetve 12 éves korra. Az új oktatási törvény hangsúlyozza, hogy az egyes iskolatípusok közötti átjárhatóságot biztosítani kell.

Idehaza 1994-ben kb. 3200 általános iskolában az 1978-as tanterv, illetve annak 1983-ban módosított változata alapján folyik a tanítás; kb. 200 általános iskolában a Zsolnai-féle NYIK és EKP (Értékközvetítő és képességfejlesztő program) alapján tanítanak; kb. 100 általános iskolában: Waldorf, Humanisztikus, MKE Alternatív programja, és egyéb kísérleti program, és egyedi tanterv szerint; kb. 450 gimnáziumban az 1978-as tanterv 1983-as módosított változata alapján folyik a munka; kb. 170 iskola hat- vagy nyolcosztályos rendszerben tanít, közülük kb. 55–60-ban egyedi tanterv alapján, a többi valamelyik egyedi programot vette át.

A szakközépiskolákban is változatos a kép. Körülbelül 100 intézmény átvette a világbanki iskolák programjait, ami eltér az 1978-as tanterv 1983-as módosított változatától.

A leírtakból teljesen világos, hogy az átjárhatóság nem is olyan egyszerű. Egy diák nem mehet át kedvére az ország egyik hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumából a másikba, mivel egyazon iskolatípus ugyanazon évfolyamán mást és mást tanítanak. S még a tananyag mennyisége és tárgya is komoly eltérést mutat a tantárgyak nagy részében. Jelen esetben az átjárhatóságot különbözőzeti vizsga biztosítja, vagy a diáknak előről kell kezdenie az új

iskolában tanulmányait. (Egyszerűbb, ha ilyen esetben elmegy magántanulónak, a törvény erre már alsó tagozattól lehetőséget ad.)

1991-től folyamatosan figyelemmel kísértük a struktúraváltó iskolák célkitűzéseit, programjait, gyakorlati megvalósításuk mikéntjét. Érdekelt bennünket programjuk, és a legjobbakat egy csokorba szedve publikussá akartuk tenni minden iskola számára; hírtül adni, milyen próbálkozások, törekvések vannak országszerte.[†] 1993 júniusában szakmailag elemeztük az előzetesen rendelkezésünkre bocsátott 22 féle hat- és nyolcosztályos gimnáziumi programot a Művelődési és Köznevelési Minisztérium és a szegedi József Attila Tudományegyetem felkérésére; a Fővárosi Pedagógiai Intézet munkacsoportjával.

Az elemzési szempontok megválasztását befolyásolta, hogy a készülő Nemzeti Alaptantervhez illeszkedő „keret” – vagy „minta” – tanterveként közreadható tantárgyi programokat kerestünk; ezen kívül szerettünk volna példaként bemutatni az egész iskolát átfogó helyi koncepciókat is.

Az elemző munka szempontjai

Valamennyi dokumentumot, elképzelést az alábbiak szerint vizsgáltunk meg, illetve szereztünk róla kiegészítő információt.

- Milyen jellegű az elképzelés? (hagyományos (konzervatív); átmeneti (ad hoc); progresszív (a NAT és a nemzetközi trendnek megfelelő).
- Hogy építkezik a tervezet? Átfogja-e a teljes ciklus 6 illetve 8 évét?
- Vannak-e megfogalmazott követelmények a képességek, készségek, attitűdök, a szemléletformálás, a magatartásalakítás terén?
- A tervezet és a tantervi elképzelések megfelelnek-e a tantervi kritériumoknak (tananyag - követelményrendszer)? Milyen terhelést jelentenek a tanulóknak (óraszámok, tartalom)?
- Milyen feltételeket és taneszközöket jelöltek meg az iskolák? (Személyi és tárgyi feltételek, ellátottság, anyagi háttér, módszerek, taneszközök, tankönyvek, jegyzetek.)

A dokumentumok elemzésének tapasztalatai

A dokumentumok elemzése és információink alapján a helyzetkép rendkívül változatos, de sok tekintetben azonos jelenségekkel találkoztunk. Egy-két iskolát és néhány szórvány-tananyagot leszámítva csak két tanévre tervezték meg programjukat.

Az alapkoncepció

Valamilyen szintű alapkoncepciója minden vizsgált intézménynek volt. A felvázolt mód, ahogyan struktúrárt váltanak, a többségnél ad hoc jellegű, egy-két esetben inkább konzervatív. Az alapkoncepció, vagyis a struktúraváltás indoklása és programjának felépítése viszonylag egységes valamennyi intézmény dokumentumában.

[†] *Tantervek és programok a magyar nyelv és irodalom tanításához* (szerk. Sipos Lajos, 1991, MKM); *A vizuális-estétikai nevelés lehetőségei. Tantervek, programok, feladatrendszerek* (Szerk. Sipos Endre, 1992, Fővárosi Pedagógiai Intézet); *Tantervek és programok a történelem, az ember és társadalom tanításához, I-II* (szerk. Szabolcs Ottó, 1993, ELTE); *Tantervek és programok a kémia, a természetismeret és a környezetvédelem és környezeti nevelés tanításához* (szerk. Rózsahegyi Márta, 1994, Magyar Kémikusok Egyesülete).

A programtervezetek bevezetőjében mindegyik iskola felvázolja a mai iskolarendszer zavarait. Részletesebben kifejtik az új struktúrához fűzött reményeiket, az átalás feladatait és annak ütemezését. A várható pozitív eredmények felsorakoztatása mellett adósak maradtak a struktúraváltásból fakadó nehézségek feltárásával, és azok áthidalásának módjával (pl. miként hozzák egy szintre a tanulók tudását 10 illetve 12 éves korban); a fellépő negatív tendenciák (pl. felesleges tananyag-ismétlődések, tankönyvhiány stb.) leküzdésének, a szükségessé váló módosítások változatainak felvázolásával. Hiányzott a dokumentumokból az anyagi háttér felvázolása, az eredmények publikálása, menedzselésük módjának ismertetése.

Célok, követelmények

Úgy tűnik, hogy az iskolák energiája jóformán csak az alapkoncepció és az oktatási tananyag átstrukturálására futotta. Igen kevés felületes utalás történt a nevelési feladatokra. Nézzünk néhány példát ezek közül:

A: „az új iskolastruktúrában a jelenlegi általános iskolai és gimnáziumi céloknak, feladatoknak megfelelően az érvényben levő tantervekkel, taneszközökkel kíván dolgozni”.

B: „humánus, harmonikus személyiséget kívánnak nevelni, az egyoldalú terhelést óraszámcsökkentéssel enyhítik”.

C: „szellemileg, fizikailag felkészültebb, egészségesebb, nyitottabb diákokat nevelni”.

De nem eléggé hangsúlyozott a programnak a WHO által megjelölt hármas követelménye: a testi, szellemi és lelki egészség.

D: „az intellektuálisan tehetséges gyerekek képességeinek sokirányú fejlesztését, az értelmiségi pályákra való felkészítést” tekinti fő feladatának.

E: Olyan felnőtteket kívánnak nevelni, „akikben erősen él a nemzettudat, akik rendelkeznek korunk művelődési színvonalától elvárt humán és reál ismeretekkel, akikre jellemző a kreativitás, az önálló ismeretszerzés készsége, az önművelés szükségességének tudata, a kultúrált életvitel és egészséges életmód, akik be tudnak illeszkedni és hasznos polgárai lenni a demokratikus társadalomnak”.

F: az emberi értékekre nevelés fontossága az „emberi alap”, a pedagógusi „személyes példaadás” igénye jelenik meg.

G: a „sikerközpontúság” mint cél kap hangsúlyt.

H: Hatékony személyiségformálás, egészséges, kiegyensúlyozott életre való felkészítés, „a koravén, túlterhelt, biflázó tanulók”képének átformálása a cél, a módozatok megjelölésével.

Az iskolai képzéssel, oktatással szorosan összefüggő nevelési feladattal: a képességek és a készségek fejlesztésével, a pozitív attitűdök erősítésével adósak maradtak az elemzett dokumentumok. Néhány tantervben, valamint a NAT-1 és a NAT-2-ben megfogalmazott követelmények:

A nevelési célok, feladatok, a követelmények kidolgozatlanságának okát a következőkben látjuk. A felvázolt tananyag már önmagában tartalmazza a követelményeket. Ezért a tanárok többsége nem tartja indokoltnak azok külön megfogalmazását. A gyakorló tanárok nagy része nincs tisztában a neveléstudomány ilyen irányú eredményeivel. Így a képességfejlesztés, a pozitív attitűdök kialakításának erősítése munkájukban a „nem tudjuk, de tesszük” elv alapján érvényesül. Az előző évtizedekben a képesség, a készség és a követelményekre vonatkozó kifejezések tartalmilag kiürültek, megrekedtek az általánosság szintjén. Nem várhatjuk tőlük, hogy a szaktudomány jeles képviselői helyett ők fogalmazzák meg mindezek új, konkrét fogalomrendszerét.

A véleményező többsége a programok zömében megfelelőnek tartotta a követelmények szintjét. Kivételt képeztek azok a gimnáziumi programok, tantervek, ahol a tanár, mint

tantervrő teljesen tájékozatlan a 10–14 éves korosztály életkori sajátosságainak jellemzőiben. A követelmények hiánya ott volt szembetűnő, ahol ezek a hiányosságok a felvázolt tananyagban is nyomkövethetők voltak.

Egy-egy tantárgyon belül a tematika viszonylag összerendezett, de az adott iskola teljes anyagában ez igen eltérő, s így az egész program eklektikus. A tantárgyak elkülönülten állnak a struktúrán belül, nincs semmiféle összehangolás, koordinálás, tantárgyközi kapcsolat. Az intézmények nem éltek a helyi tantervkészítés azon előnyeivel, hogy a készségek-képességek fejlesztési követelményei organikus logikai rendszerre formálhatók anélkül, hogy csorbát szenvedne a tantárgyi autonómia.

Az attitűdre, a magatartásformálásra vonatkozó feladatokat csaknem teljesen figyelmen kívül hagyták a készítőik. Néhány program halványan utal csak ezekre, pedig e kérdéseknek egyre nagyobb hangsúlyt kellene adni. E téren válhatnak igazából egyénivé az iskolák, ez az alapja a helyi speciális nevelési programnak.

A sajátos világnézeti irányultságú iskolák is csupán egy-egy tantárgyon belül éltek az ilyen irányú képességek fejlesztési lehetőségének felvázolásával.

A tantárgyi programok csaknem minden nyolcosztályos intézmény tervezetében lineárisan építkeznek a felesleges ismétlődések elkerülése végett. A hatosztályos programok egy része egyáltalán nem veszi figyelembe, hogy az általános iskola 5–6. osztályában milyen alapismereteket szereztek a tanulók, új struktúrában bővített tartalommal újra tanítja a tananyagot.

Néhány progresszív tantárgyi programban a kezdő évfolyamokon nagyobb hangsúlyt kap az előkészítő, ráhangoló tevékenység, amelynek során megfigyelnek, tapasztalatokat, élményeket szereznek, tényeket ismernek meg a tanulók, vagyis bizonyos jártasságra tesznek szert az adott tantárgy ismereteiben.

Valamennyi tantárgyi tervezetről elmondhatjuk azonban, hogy az elképzelések leírt anyagai nem felelnek meg a mai „tantervi kritériumoknak”, de a régieknek sem. Igen vázlatosak, elnagyoltak, lényegében tananyag-felsorolásból állanak.

Az adott tantárgy célmeghatározása, feladatmegjelölése is igen tömör, olykor elnagyolt, túl általános. A követelményeket nem vagy csak körvonalazottan fogalmazták meg szerzőik, azok a tananyagból olvashatók ki. Komplex, mintaértékű tantervvel igen szórványosan, csak egy-egy tárgynál találkoztunk.

A tanulók terhelése is eléggé szélsőséges. Heti 30 órától 34–35 óráig terjedő variációkkal találkoztunk. Előfordult ugyanazon iskolában alultervezett tantárgyi program és túlméretezett, maximalista tantárgyi tantervi elképzelés is.

Az egyes tantárgyak tervezeteinek jellemzői

Az áttanulmányozott programok közül a matematika-, a magyar nyelv és irodalom-tantervek voltak a legkiegyensúlyozottabbak. Bár mindkét területen különböző koncepciójú irányzatokkal találkozhatunk, ezek jól megférnek egymás mellett.

A történelem-tantervek nagy részét a világnézeti semlegesség jellemzi. A hazafiságra való nevelés szándéka kitetszik. Több programnál belső aránytalanságokkal találkoztunk, túlméretezettek az ókori, szűkebben az újkori és legújabb kori ismeretek, főként a jelenkor ismeretanyaga hiányos.

A természettudományos tárgyak tantervei a legváltozatosabb mélységet és színvonalat tükrözték. Mind maximalista a jelenlegi (törvényben meghatározott) 30 óra/hét-hez viszonyítva. A legtöbb tantervi program az 1978-as tanterv szellemében íródott, némi sorrend-

beli változtatással, hangsúlyeltolódással. Igen kevés bennük a munkáltatásra, a problémamegoldó „kutatás”-ra utalás.

A különbségek főleg abból adódnak, hogy a megszokott témákat a különböző iskolák más-más évfolyamokra helyezik. Például a fénytant fizikából 5 intézményben 5 különböző évfolyamon tanítják. Földrajzból Magyarországon egy helyen 12 éves korban, máshol 16 éves korban oktatják stb. Az idegen nyelvek tantervei a legproblematicusabbak. Itt volt a legtöbb tartalmi és képességfejlesztéssel hiányosság. Ahány, annyiféle (tankönyvi) program szerint építkezik, követelmények megfogalmazása nélkül.

Külön tárgyként tervezik az iskolák a számítástechnikát, általában elnagyolt, egy-egy tankönyvhöz illeszkedő programmal. A technika és háztartási ismeretek tantárgyak tantervei gyakorlatorientáltak, a forgalomban lévő programokat vették alapul, nem újszerűek. Több átfedés van a kémiával, fizikával. Legkisebb óraszámban a rajz- és műalkotások elemzése és az ének- és zenetörténet tárgyat tanítják. Egyik programja sem illeszkedik a tanulók életkori sajátosságaihoz. Az ének oktatását igen kevés iskola (mindössze egy hatosztályos és egy nyolcosztályos) viszi végig a képzési cikluson.

Néhány iskola küldött társadalomismeret, filozófia és vallástörténeti tantervi tervezeteket. Mindegyik tervezet vázlatos, elnagyolt, egyiknek sincs jól érzékelhető koncepciója.

Az osztályfőnöki óra az intézmények többségében hiányzik. Ahol mégis van, onnan sem adtak programot.

A személyi és tárgyi feltételek

Az iskolák nagy része adós maradt az erre adandó válasszal. Néhány intézmény jelezte, hogy részben a régi taneszközöket, részben saját jegyzeteit, kísérleti tankönyveit használja (Németh László, Radnóti Miklós, Budapest; Kossuth Lajos, Mosonmagyaróvár; Kempelen Farkas, Budapest).

A tanulói munka értékelésére, az eredménymérések módjára, a végzett munka elemzésére vonatkozó elképzelésekről sem kaptunk információt.

Összegezés

Az elemzett dokumentumokból egyértelműen kiderült, hogy a kiváló szaktanár nem feltétlenül jó tantervkészítő. A 14–18 éveseket eredményesen tanító tanár nem biztos, hogy módszereivel alkalmazkodni tud a 10–14 éves korosztályhoz. A tervező iskolák szaktanárainak túl kellene lépnie „az én tárgyam, az én presztízsem” szemléleten. Azt kellene szem előtt tartani, hogy mit és mennyit bír el a tanuló az adott életkorban; és a meghatározott óraszámban mennyi tanulnivaló fér. Számítást kell végezni, hogy egy tanuló képzése a hat- illetve nyolcosztályos struktúrában mibe kerül az államnak, az önkormányzatnak és a szülőknek, s az új formától milyen eredmények várhatók.

Végül: óvakodni kellene attól, hogy az átgondolatlan helyi tantervek leple alatt a tantervi anarchia felé haladjunk.

Fürstné Kólyi Erzsébet & Sipos Endre